

TÜRKİYE’NİN KIRSAL PAZAR BÖLGELERİ

Rural Periodic Market Regions of Türkiye

Harun TUNÇEL

Firat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. 23169, ELAZIĞ
htuncel@firat.edu.tr

Özet: Bu çalışma zaman-mekân ilişkisi ön planda tutularak Türkiye’deki kırsal kesim pazarlarının başlıca özelliklerini ve mekândaki dağılımlarını ele almaktadır. Çalışmada 60lı yıllardan günümüze kırsal pazarlarındaki değişim ve pazar tipleri ile oluşturdukları bölgeler de ele alınmıştır. Çalışma için üç farklı veri kaynağı kullanılmıştır, bunlardan ilki 1962-1967 devresinde Köy İşleri Bakanlığı’nca yapılan köy envanterleri, ikincisi 1997 yılında DİE ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın ortaklaşa yürüttükleri köy envanterleri ve sonuncusu ise araştırmacının 2000-2005 dönemine ilişkin birincil veri derlemeleridir. Kırsal kesim pazarlarının çeşitli bölgeler oluşturan başlıca üç türü tespit edilmiştir, emtia-sebze pazarları, emtia-hayvan pazarları ve hayvan pazarları. Diğer taraftan Türkiye’de köy pazarlarının kimi alanlarda yoğunlaştıkları adeta türlerine göre farklı kırsal pazar bölgesi oluşturdukları da belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bölge, Kırsal pazar, Köy pazarı, Periyodik pazar.

Abstract: This study examines both the spatial and temporal role and main characteristics of rural periodic markets in Türkiye. In this study also the change in rural markets and market types from 60’s until now have been taken up. For this study, three different materials have been used, one of them 1962-1967 (1965) Villages Inventory Surveys of Ministry of Village Affairs, others 1997 Villages Inventory Surveys of State Institute of Statistics and the last of them are the researcher’s primer-individual data collected in 2000-2005 periods. The chief three types consisted of the rural markets and its regions, have been determined, wares-vegetables markets, animal markets and mixed (wares, vegetables and animal markets) types. On the other hand, those rural periodic markets in Türkiye have different type market regions. Majority of them were located and dispersed western part of Anatolia.

Key words: Türkiye, Open-air markets, Periodic markets, Countryside market, Village market.

1. Giriş

Pazar en genel anlamıyla arz ve talebin buluştuğu yerdir ancak kavram olarak çok farklı içeriklerle algılanabilir. Pazar kelimesi bir ülkenin uluslar arası ticaretini, herhangi bir yerleşim biriminde kurulan sabit ya da geçici alışveriş yerini ya da sadece alışveriş amacıyla kullanılan bir mekânı yahut sadece belirli bir ürünü de tanımlamak için kullanılabilir. Geçmiş dönemlerden bu yana, Asya’nın önemli bir kısmında, Afrika’nın bazı bölümlerinde ve Latin Amerika’nın pek çok kesiminde özellikle gelir seviyesi ortalamasının altında olanlar için periyodik pazarlar önem taşımıştır. Pazarlar bir yandan insanların sosyal ilişkiler kurmasını sağlarken diğer taraftan ihtiyaçların karşılanmasına da hizmet etmiş, ayrıca merkezi yerlerin oluşumuna, belirmesine de yol açmışlardır. Özellikle kırsal kesimlerde kurulan pazarlar ürün dağıtım ve toplama yahut değiştirme sisteminin, yadsınamayacak, göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir elemanıdır. Kırsal pazarlarının buldukları yerlerle süreklilikleri, kurulma zamanları ve/veya dönemleri, büyüklükleri ya da başka bir ifade ile satıcı sayıları, bununla doğrudan ilişkili olarak yararlanan insanlar için önemleri, ve nihayet böylece ortaya çıkan etki sahaları değişiklik gösterir. Bunların yanı sıra pazarların kurulma amaçlarıyla satışa sunulan mallar açısından da önemli ve belirgin farklılıkları vardır. Bunlara ek olarak, zaman içerisinde yerleşme yerlerindeki büyüme ve gelişmeler, yol ağındaki yenilenmeler bazı pazarların ortadan kalkmasına, değişmesine, yeni pazarların kurulmasına, özellikle ulaşım ve taşıma imkânlarındaki gelişmeler de pazarlarda satılan ürünlerin çeşitlenerek artmasına, pazarlardaki satıcı niteliklerinin farklılaşmasına yol açar. Pazarların herhangi bir yerde kurulmaları ve devamlılıklarının olması için belirli koşulların bir arada bulunması gerekir. Tarih boyunca hem kasabalar ile şehirlerde hem de kırsal kesimlerde (bu konuda pek çok örnek için bkz. Arıkan, 2002: 22-29, Baykara, 2000: 123-127, Faroqhi, 2004: 616, Yediyıldız, 1985: 23, 33, 36 ve 129), bazen her hangi bir yerleşim yeri bulunmasa dahi konunun elverişli

olduğu mekânlarda pazarlar kurulmuştur, bunların bazıları uzun süre kurulu kalarak günümüzdeki anlamıyla uluslar arası fuar benzeri bir niteliğe de sahip olmuştur (bir örnek için bakınız Sümer 1985). Pazarların bir kısmı zaman içinde çeşitli niteliklerdeki değişmeler sebebiyle önemlerini yitirmiş ve böylece ortadan kalkmıştır, bazıları varlıklarını günümüze dek korumuştur, kimi yerlerde ise gelişen koşullar yeni pazarların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir yerde pazar kurulabilmesi için konum, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomik yapı gibi faktörlerin yanı sıra özellikle yakın dönemler için konuya ilişkin kural ve yasaların da göz önüne alınması gerekir.

Konum, pazarların kurulma zamanları, sürekliliği, etki sahasının genişliği, satılan ürünlerde çeşitlenme, ulaşılabilirlik gibi pek çok farklı özelliğini belirleyici önemli bir unsurdur, bir başka ifadeyle diğer niteliklerin büyük kısmı konumun doğurduğu üstünlükler ya da kısıtlamalardan etkilenir. İklim pazarın kurulduğu dönemlerle satışa sunulan ürünlerin çeşitliliğini denetleyen bir faktördür. Soğuk ve karlı havalarda alıcı ile satıcı sayısı gıda ürünlerinin miktarı ve çeşidi azalmakta buna karşılık fiyatlar yükselmektedir. Diğer taraftan iklimin özellikle kış aylarındaki olumsuzlukları bazı pazarların bu mevsim boyunca kurulmasına engel olur. Pazarlar açısından düşünülürse, hedef kitle yahut tüketici olarak da adlandırılabilir olan nüfus, pazarların kuruluşunda güdümlenici bir faktör durumundadır. Hedef kitlenin sayıca artışı pazarın büyümesini, ürün çeşitlenmesini de beraberinde getirmektedir, yayla pazarları gibi kimilerinde ise hedef kitlenin yani nüfusun yokluğu sebebiyle pazarlar belli dönemlerde kurulmamaktadır. Ulaşım ağı ile ulaşılabilirlik pazarların sürekliliğiyle büyüklüğü ve kurulma dönemleri üzerinde etkilidir. Çeşitli yolların kesişme noktalarında kurulan pazarlar müşteri sayısını da artıracığı için uzun ömürlü ve daha kalabalık olurlar. Ulaşılabilirlik de önemlidir, özellikle kış aylarında kır pazarlarının bir kısmı ulaşımın zorlaşması hatta tümüyle ortadan kalkması yüzünden mal taşımacılığının durması gibi sebeplerle kurulamazlar. Ekonomik yapının niteliği özellikle pazarda satılan malların türleri üzerinde etkili olmaktadır, kısa sürede satışa sunulması gereken sebze ve meyve gibi ürünlerin bol ve çeşitli olduğu yerlerde pazar kurulması ihtiyacı artar, ayrıca bu tür ürünlerin satışa sunulduğu yerlerde satıcı sayısında da yıl içinde belirgin değişmeler dikkati çeker. Ürünün bol olduğu zamanlarda satıcı sayısında artma diğer zamanlarda ise belirgin bir azalma olur. Gıda maddesi satıcılarında böyle bir farklılaşma olurken, diğer ürünleri satanların sayılarında pek bir değişme olmaz. Köylünün ürettiği, daha dayanıklı ya da üretilmeleri belli zamanlara bağlı olan peynir, yapağı vb. gibi ürünlerin satışa sunulduğu yerlerde ise kırsal pazar sayılarında bir azalma dikkati çeker, bunların görevini çoğu yerde kasaba ve şehir pazarları ile çarşılar ve buralardaki tüccarlar üstlenirler. Diğer taraftan ekonomik yapı üretici köylü ile satıcı tüccarın, gerçek anlamda pazar esnafının, satışa sundukları mallarda bir farklılık doğmasına yol açar. Tüccarlar üreticilerin ağırlıklı olarak ihtiyaç duyacakları ev eşyaları, giyim, tarımsal araç gerecin yanı sıra yörede yetişmeyen yahut yetersiz olan tarım ürünlerinin satışını yaparlar. Tüccarların satışa sundukları ürünlerin miktarı fazladır, oysa üretici köylüler/satıcıların ürün miktarı azdır ama çeşidi çoğunlukla fazladır. Pazarların sürekliliği ve büyüklüğü üzerinde bir etkisi olmamakla birlikte, kuruluşlarında yasaların da payı vardır. Kanunlar ve yönetmelikler, özellikle belediye teşkilatı olan yerlerde pazarları etkiler; bir yandan eskiden bu yana süregelen, geleneksel bir yapıyı ve karmaşıklığı da bünyesinde barındıran pazarda belli bir düzenin oluşmasını sağlarken, diğer taraftan yeni kurulan pazarların sayıca artmasına ve belli bir düzende, standartta kalmasına imkân tanır. Belediyeler, kanunlar ve yönetmelikler uyarınca, pazarlarda malların sağlık kurallarına uygun olarak satışa sunulmasını sağlayıcı, satış yeri, çevre ve alt yapı gibi düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür. Ayrıca belediyelere tüketicinin korunması için gerekli tedbirleri almak, pazarın kuruluş gününü tayin etmek, bu pazarlarda malını satışa sunacak üreticilerde aranacak asgari nitelikleri belirlemek görevi ve yetkisi de verilmiştir (Resmi Gazete: 1471, 22326, 25680 ve 25874). Bunların yanı sıra yol, kaldırım, park ve pazar yeri gibi hizmetler hep göz önünde bulunan, halkın sürekli gördüğü ve yararlandığı hizmetler olması sebebiyle, belediyelerce tercih edilen yatırımlar olmuştur, bu etki belediyelerde pazar yeri kurulmasını teşvik etmiştir. Ek olarak kurulacak olan pazar yerlerinin ne

şekilde olacakları, hangi imkânları bulunduracağı da yine kesin kurallarla belirlenmiştir (TSE: 7666, 9043, 11982).

Basılı çalışmalar açısından düşünüldüğünde pazarları da ele alan ilk yayınlardan birisi Trak tarafından yapılmış, Anadolu'da kurulan kasaba ve köy pazarları örneklerle işlenmiştir (Trak, 1959a ve 1959b). Bunun ardından yabancı bilim adamlarının yaptığı çeşitli yayınlar vardır. Örneğin Ula ile ilgili bir araştırmada Muğla çevresinde kurulan pazarlara da ayrıntısıyla yer verilmiştir (Benedict, 1974), yine Oettinger, Eskişehir, Afyon, Burdur, Uşak, Kütahya arasında kalan alandaki pazarları ele almış, pazarcılarının dolaşım sistemini de haritalamıştır (Oettinger, 1976). Aynı tarihte Türkiye, Yemen, Afganistan ve Suriye'deki pazarları ele alan bir de genel değerlendirme yazısı yayınlanmıştır (Gaube vd. 1976). Bir başka çalışmada, 16. Yüzyılda güneybatı Anadolu'daki pazarlar incelenmiş, aynı yıl bu makale Türkçe olarak da basılmıştır (Faroqhi, 1979a ve 1979b). Bu iki yayının ardından kuzeydoğu Anadolu ile kuzey Afganistan pazarlarını konu alan bir doktora tezi hazırlanmıştır (Fischer, 1983). Bunun ardından Selçuklular döneminde büyük bir ticari önemi ve uluslar arası niteliği de olan 'Yabanlu Pazarı'nı konu alan çalışma yayınlanmıştır (Sümer, 1985). Bunların dışında yakın zamanlarda kır pazarlarıyla ilgili başka çalışmalar da vardır. Bunlardan biri büyük ölçüde Trak'ın bilgilerini tekrarlayan ve yaylaların 'pazar yeri' fonksiyonuna değinen bir yazıdır (Bakırcı, 1999). Aynı dönemde 19. yüzyıldaki pazarları ele alan, kısa bir yorum ve çokça belgeye yer veren bir kitap yayınlanmış (Erdoğan, 1999) ve ardından bir başka tarihçi de Evliya Çelebi Seyahatnamesinde sözü edilen pazarları incelemiştir (Arıkan, 2002). Daha yakın bir dönemde ise araştırmacının denetim ve gözetiminde 1997 Köy Envanterleri kullanılarak kırsal alanlarda kurulan haftalık pazarlar ve panayırlarla ilgili bir lisans tezi hazırlanmıştır (Şur, 2005). Araştırmacı da on yıla yakın zamandan beri ülkemizde kurulan pazarlarla ilgili çeşitli araştırmalar yapmaktadır. Bunlardan bir bölümü şehirlerde ve kasabalarda kurulan haftalık pazarlarla alakalıdır (Bir örneği ve şehir pazarıyla ilgili başlıca kaynaklar için bkz. Tunçel, 2003), bu çalışmada ise sözü edilen kapsamlı araştırmanın kırsal kesimde kurulan pazarlarla ilgili küçük bir kısmı ele alınmış ve bunların başlıca özellikleri belirtilmiştir.

2. Amaç

Bu çalışmada kırsal kesimlerde kurulan pazarların bazı özellikleri ortaya konulmuştur. Araştırmada öncelikle şu sorulara cevap aranmıştır: Ülkemizde kırsal kesimde kurulan pazarlarda tarihi süreç içinde nerelerde ve hangi etkilerle nasıl bir değişim yaşanmıştır, bir başka ifadeyle ülkemizdeki kırsal pazarlarda zaman ve mekân açısından nasıl bir farklılaşma olmuştur. Pazarların yıl içinde kuruldukları dönemler, hafta içinde de günler açısından ne tür özellikleri vardır, bunlar nelerden kaynaklanmaktadır. Son olarak ülkemizde kırsal pazarların satılan ürünler açısından mekândaki dağılışları ne şekildedir ve bu örüntünün sebepleri nelerdir.

3. Malzeme ve Yöntem

Çalışmada temel olarak üç farklı veri kaynağı kullanılmıştır. Bunlardan ilki 1962-1967 devresinde Köy İşleri Bakanlığı'nca yapılan köy envanterleri, ikincisi 1997 yılında DİE ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının ortaklaşa hazırladıkları köy envanterleri ve sonuncusu ise araştırmacının 2000-2005 dönemine ilişkin birincil veri derlemeleridir. Çalışmada yararlanılan veri kaynaklarının tek ortak noktası ilçelere göre kırsal kesimde kurulan pazarların toplam sayılarını vermesidir. Bunun dışındaki nitelikleri yönüyle ele alındıklarında içerdikleri bilgiler eş karakterde değildir, her veri kaynağının özelliği diğerinden farklıdır, çelişki gibi görünebilecek bu durum çalışmaya önemli yararlar ve pazarlarla ilgili değişik konuların çözümünde katkılar sağlamışlardır.

Bu çalışma için kullanılan veri kaynaklarından ilki, 1962-1967 yıllarında arazi çalışmaları yapılan ve genel olarak "Köy Envanter Etüdü", yahut "1965 Envanteri" olarak anılan yayınlardır. Bu yayınların arazi çalışmaları 1962 yılında yapılmaya başlanmış ve 1963 yılında da Bingöl ilinin bilgilerini içeren ilk kitap o zamanki şekliyle İmar ve İskân Bakanlığı bünyesinde bulunan Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü'nce basılmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla ilişkilendirilerek yapılan çalışmalar (ayrıntılı bilgi için bkz. DPT, 1963: 101-105 ve 471-476 ile İmar ve İskân Bakanlığı, 1963: 9-15) ancak İkinci

Beş Yıllık Kalkınma Planının sonlarına doğru 1971 yılında envanterlerin sonucusu olan İzmir ilini ele alan yayınla (Köy İşleri Bakanlığı, 1971) tamamlanmıştır. Bu dönemde yapılan envanter çalışmasında her köyde sosyal ve ekonomik yapıyı anlamaya dönük olarak 250'den fazla soru sorulmuş, elde edilen veriler çeşitli grafikler ve yazılı metinlerin dışında 52 tablo halinde her il için ait kitapta yer almıştır. Çalışmada temel niteliklerine kısaca değinilen bu veri kaynağının 38 numaralı tabloları değerlendirilmiştir. Söz konusu tablolarda her ilçe için pazar kurulan ve kurulmayan köy sayıları ile pazarların kuruldukları günler yer almaktadır. Öncelikle illere ait veriler ilçelerle günleri belirleyecek şekilde yeniden amaca uygun biçimdeki başka tablolara dönüştürülmüş, böylece her il için hangi ilçelerde ve hangi günlerde kır pazarı kurulduğu tespit edilmiştir. Verileri bu şekilde yeniden düzenlemek, ülkemizde pazarların mekâna dağılışı biçimi ve bunların toplam sayısının ne kadar olduğu sorularının cevaplarını bulmaya yararmıştır, buna ek olarak pazarların günlere göre dağılımını belirlemeye de yardımcı olmuştur. Ancak pazarın kurulduğu günlerle ilgili olarak bazı sıkıntılarla da karşılaşmıştır. Kimi ilçelerde toplam pazar sayısı belirtilen günlerden daha fazladır. Bunlar önce günü bilinmeyenler adı altında toplanmış, daha sonra diğerlerinin hafta içindeki paylarına göre bölüştürülmüşlerdir. Böylece tüm pazarların hafta içindeki durumları hesaplanarak değerlendirilmiştir. Bu verilerin güvenilirliği benzer bir yayın olan Köyler İstatistiği ile sınımlanmıştır (DİE, 1963).

Çalışmada kullanılan ikinci veri kaynağı da bir başka köy envanteri çalışmasıdır. Bu çalışmanın teknik altyapısı Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, DİE, Sağlık Bakanlığı, DPT vb gibi çeşitli kurumların işbirliği ile tamamlanmış, çalışmanın organizasyonu, teknik değerlendirilmesi ve basımı DİE tarafından yapılmış, anket uygulaması ise Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca gerçekleştirilmiştir. Anket uygulaması 1997 yılının Haziran, Ağustos ve Ekim aylarında yapılmıştır. Çalışma, nüfusuna bakılmaksızın köy tüzel kişiliğine sahip tüm yerleşim yerlerinde yapılmıştır, belediye teşkilatı bulunan köyler de anket uygulamasına dâhil edilmiştir (DİE, 2004a: III, VII). Yapılan çalışma genel olarak "1997 Köy Envanteri" olarak adlandırılmaktadır, derlemede elde edilen bilgiler çeşitli tablolara dönüştürülerek her il için ayrı ayrı kitaplar halinde 2004 yılı içerisinde yayınlanmıştır (DİE, 2004b). Envanterlerin köylerle ilgili genel bilgiler veren birinci bölümündeki 11 numaralı tablolar ilçelere göre pazar kurulan köy sayılarını vermektedir. Araştırmada söz konusu bu tablolar kullanılmıştır. Tabloların bir diğer önemli özelliği, kurulan pazarların 'emtia, hayvan ve emtia ile hayvan' olmak üzere satılan ürünler ya da kuruluş amaçlarına göre ayrımını da vermesidir. Bunlardaki bilgiler de bir önceki veri kaynağında olduğu gibi amaca uygun yeni tablolara aktarılmıştır. Böylece ülkenin tümünde, ilçelere göre pazarların nerelerde kuruldukları belirlenmiş ve öte yandan bunların türlerine, kuruluş amaçlarına, ağırlıklı olarak satılan ürünlere göre tasnifi de yapılabilmektedir. Veriler çeşitli iller göz önüne alınarak, yazarın yakın zamanda derledikleriyle sınımlanmıştır.

Çalışmada kullanılan son veri kaynağı ise yazarın 2000 yılından bu yana yaptığı birincil veri derlemeleridir. Bu derlemede öncelikle il, ilçe merkezleriyle nüfusu ne olursa olsun belediye teşkilatı bulunan yerler ve belediye teşkilatı bulunmasa dahi nüfusu ikibinden fazla olan yerleşmelerde kurulan pazarların türleriyle günlerinin neler olduğu belirlenmiştir. Bunların yanı sıra kaymakamlık ve valiliklerle yazışmalar yapılmış şayet varsa kırsal kesimde olan ancak yukarıdaki sınıflamanın dışında kalan yerlerde kurulan, yayla pazarı vb. gibi, diğer pazarlarla ilgili bilgilere de ulaşılmıştır.

Her veri kaynağı kullanılarak ilçelere ve pazarların günleri ve/veya türlerine göre yeniden oluşturulan tablolardan, daha sonrasında noktalama yöntemi ile dağılışı haritalarının yapımında da yararlanılmıştır. Çizilen bütün haritalarda pazarları temsil eden noktaların, verinin ilişkili olduğu ilçe sınırları göz önüne alınarak, gerçek lokasyonlarına konulmasına özen gösterilmiştir. Diğer taraftan her haritanın, verilerin özelliklerine doğrudan bağımlı olarak farklı biçimlerde çizildiklerini de ifade etmek gerekir. Nitekim 1965 envanteri tabloları ile çizim yapılırken öncelikle her gün için ayrı haritalar hazırlanmıştır. Böylece ülkemizdeki kır pazarlarının hafta içinde mekâna dağılışı belirlenmiştir. Bunun dışında tüm veriler, tek bir haritada daha gösterilerek pazarların ilgili dönemdeki genel dağılışı dokusu da ortaya konulabilmektedir. 1997 envanterleriyle de benzer çizimler yapılmıştır. Öncelikle, verilerin özelliklerinden dolayı pazarların kuruluş amaçlarına dönük haritalar hazırlanabilmektedir. Veriler, emtia, hayvan ve emtia ile hayvan

satışının birlikte yapıldığı pazarların ayrı ayrı çizilmesine imkân vermiştir. Bu verilerin topluca başka bir haritada gösterilmesiyle de 1997 yılındaki genel dağılım düzeni belirlenmiş ve böylece bir önceki dönemle karşılaştırma yapılabilmektedir. Söz konusu tüm bu haritalar aracılığıyla ülkemizdeki genel kırsal pazar alanları-bölgeleri ile türlerine özel kırsal pazar alanları-bölgeleri tespit edilmiştir. Araştırmacının birincil verileri ise bu çalışmada, yayla pazarları gibi diğer veri kaynaklarına doğrudan yansımamış olan kırsal pazar alanları ile günümüzde pazarların kuruldukları günlerin özelliklerinin belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde kullanılmış ayrıca bunlardan 1997 verilerinin denetlenmesinde de yararlanılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu kısımda amaçlarla ilişkili olarak sadece kırsal kesimde kurulan pazarların 1965 yılından günümüze miktar olarak değişimleri ile bunun alansal dağılımı, bu dağılımın belirlediği ülkemizin kırsal pazar bölgeleri, pazarların günlere göre dağılımının karakteristikleri ve pazarların kuruluş amaçlarıyla beliren bölgeler hakkında bilgiler verilecektir.

Pazarların tarihi gelişimi incelendiğinde öncelikle, 1965-1997 arasındaki devrede kırsal kesimde kurulan pazarların sayısında belirgin bir artış dikkati çekmektedir. Söz konusu olan yaklaşık otuz yıllık süre içinde pazar sayısı 873'den 1809'a yükselmiş bir başka ifadeyle % 107 oranında bir artış göstererek ikiye katlanmıştır. 1965 yılı kırsal pazarların dağılımında ülke sathında belirgin bir düzensizlik dikkati çekmektedir. Artvin ile Hatay arasında çizilecek vev bir çizginin doğusunda kalan kesimde hiç pazar yoktur, bunun dışında Akdeniz kıyısı illeri ile iç kesimlerde yer alan illerde de pazarların sayısı fazla olmadığı dikkati çeker. Buna karşılık özellikle Trabzon, Ordu, Giresun, Sinop, Kastamonu ve Zonguldak gibi Karadeniz'e kıyısı olan illerde kırsal pazar sayısında bir artış belirlemektedir. Bir başka yoğunlaşma alanı da Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Afyon illeridir (Bkz. Şekil 1). O halde 1965 dağılımı göz önüne alındığında üç farklı bölgeden söz etmek mümkündür, ilki kırsal pazarlarının yoğun olduğu ya da gerçek manada pazar bölgeleri diyebileceğimiz, Karadeniz kıyısı ile kabaca batı Anadolu pazar bölgeleridir. İkinci pazar bölgesi Anadolu'nun coğrafi bölgeler açısından düşünüldüğünde Doğu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan pazardan yoksun bölge ve üçüncüsü de bu ikisi dışında kalan, kırsal pazar yoğunluğu az olan bölgedir. Çizim sonucunda beliren bir başka özellik de söz konusu alanlarda pazarların dağılımının tekdüze olmamasıdır. Pazar yoğunluğu açısından düşünüldüğünde rölyefin göreceli olarak değişken olduğu yerlerde pazar sayısında bir artış görülmektedir, buralardaki topografya farklılıkları ve bununla birlikte ortaya çıkan iklim elemanlarındaki değişimler, sebze, meyve, hayvansal ürün vb. gibi ürün çeşitlenmesini ve sonuçta pazar sayısında artışı ortaya çıkarmış olmalıdır. Pazar kurulmayan bölgede ise ağırlıklı olarak hayvancılık ekonomisinin yaygın olması, en azından buna dönük pazarların kurulması beklentisini yükseltmekle birlikte yine de pazar olmaması dikkati çeker. Bu durum hayvansal ürün üretiminin ve hayvan satışının belli zamanlarda bazı il-ilçe merkezlerindeki pazarlarda yapılmasıyla alakalıdır. Ancak yine de il ve ilçe merkezlerinde düzenli pazar kurulduğunu söylemek hatalı olur. Nitekim 2000 yılından bu yana araştırmacı tarafından derlenen birincil verilerin sonuçları bu çevredeki pek çok ilçe merkezi ile bazı il merkezlerinde günümüzde bile herhangi bir pazar kurulmadığını ortaya koymuştur.

1965 ile 1997 yılı çizimleri karşılaştırıldığında pazarların dağılım alanlarında belirgin farklılaşma olmamıştır ancak 1997 yılında pazarların zaten bulunduğu bölgelerde sayıca bir artış, yoğunlaşma vardır. En fazla dikkati çeken özellik daha öncesinde sözü edilen pazar kurulmayan bölgede, kabaca Artvin-Hatay arasında çizilecek hattın doğusunda kalan yerlerde de sayıca çok az olmakla birlikte pazarların görülmeye başlamasıdır (Bkz. Şekil: 2). İleride değinileceği üzere bunlar daha çok yörenin özelliklerine de uyumlu bir şekilde, genellikle hayvan satışı amaçlı pazarlardır. Bunun dışında kırsal pazar sayısında belirgin artış alanları da vardır, İstanbul ile Tekirdağ ve Kırklareli'nin İstanbul'a yakın ilçeleriyle Niğde, Aksaray, Nevşehir illerinde bu dikkat çekicidir. 1965 yılında zaten pazarların görüldüğü Karadeniz kıyı bölgeleri ile Anadolu'nun batı kesimi açısından fazlaca bir farklılaşma söz konusu değildir, yalnızca kurulan pazar sayılarında artış vardır. Fakat

pazarların yoğun olarak görüldüğü bölgenin sınırları genişlemiş, Karadeniz kıyı illeri ile Trakya ve Ege'deki illerde bulunan pazarlar adeta bütünleşerek daha büyük bir bölge halini almışlardır. Bundan farklı olarak Niğde-Aksaray-Nevşehir çevresinde de yeni bir yığılma alanı oluşmuştur. Pazarların yoğun olarak görüldüğü bu yeni alanların belirmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunlardan ilki İstanbul ve çevresinde ortaya çıkan nüfus baskısıdır. Daha önce de değinildiği üzere, 1997 yılında nüfus miktarı ne olursa olsun köy statüsünü koruyan tüm yerleşim birimlerinde veri toplama işlemi yapılmıştır. Bu sebeple, İstanbul ve çevresindeki iller ile diğer bazı yerlerde de artık tümüyle kasaba halini almış yahut yakınındaki şehirselleşmiş merkezlerle bütünleşmiş, nüfusu bazen on binlerle ifade edilen yerleşim birimleri söz konusudur. Böyle yerleşme yerlerinde her ne kadar verilere kır pazarı gibi yansımış da olsalar, gerçekte pazarların niteliği artık kır pazarı olmaktan çıkmış ve haftalık semt pazarı haline gelmiştir, bunların nüfus büyüklükleri ile bağlantılı olarak hafta içinde bazen birden fazla gün kurulmaları da bazı yerlerdeki pazar sayısını doğal olarak artırmıştır. Diğer faktör ise belediyelerin hizmet anlayışı ile ilgilidir, özellikle yeni belediye teşkilatı kurulan ancak nüfusu çok da fazla olmayan yerlerin çoğunda az maliyet ile en fazla dikkati çeken bir yatırım türü olarak yeni pazar günü ve yeri belirleyerek bunu hizmete açmak tercih edilmektedir. Bu da, Anadolu'da pek çok yerde pazar sayısını artıran bir diğer faktördür. Tüm bunlara ek olarak 60'lı yıllardan bu yana ülke karayollarındaki iyileşmelerin, köylü ve tüccarın sahip olduğu taşıma araçlarının sayısı ve niteliğindeki değişimleri de unutmamak gerekir. Nitekim 1960 yılında 57.460 olan kamyonet sayısı, 13 kat artarak, 2000 yılında 794.459'e, traktör sayısı ise 42136'dan 22 kat artarak 941.835'e yükselmiştir (DİE 1964: 209 ile 474 ve 2005: 180 ile 238). Bu gelişmeler doğal olarak pazarlara giden satıcı, satışa sunulan ürün ve kurulan pazar sayısında da artışa yol açmış olmalıdır.

Pazarların coğrafya açısından en önemli özelliklerinden birisi de zaman ve mekân ilişkilerini aynı anda yansımasıdır. Pazarların kuruldukları yerler, kuruldukları zamanlar ile günlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu da hep merak edilmiştir. Birkaç çalışmada aktarılan bilgilerin (Benedict 1974, Oettinger 1976, Fischer 1983) dışında, ülkemizde tüm kır pazarlarının yıl içinde kuruldukları zamanlar ile hafta içinde hangi günlerde yoğunlaştıkları bu vakte kadar ne yazık ki belirlenmemiş, ilk kez bu çalışmayla ortaya konmuştur.

Kırsal kesimde kurulan pazarların yıl içindeki zamanını ve sürekliliğini denetleyen iki temel unsur vardır, iklim ve hedef kitle, bunlardan iklim, dolaylı olarak hedef kitleyi de etkilemektedir. Pek çok yerde kış aylarında pazarlardaki satıcı sayısında bir azalma söz konusu olur. Çünkü bir yandan iklim elemanlarının doğurduğu olumsuzluklar sebebiyle satışa sunulacak olan özellikle meyve ve sebzenin miktarında azalma ve fiyatlarında artış olmakta, doğal olarak kırsal kesim insanının alım gücünün üzerine çıkmaktadır. Diğer taraftan ise hem ulaşım zorlaşmakta, hem de özellikle üretici satıcıların pazara getirecek ürünleri bulunmamaktadır. Bir diğer faktör de hedef kitlenin olmayışıdır. Yayla yerleşmelerinde veya yakınlarında buradaki insanlara hizmet etmek amacıyla kurulan pazarlar ile yaz aylarında nüfusu artan yerleşme yerlerinde kurulan pazarlar doğal olarak sadece uygun devrelerde, yoğunlukla yaz ve güz aylarında görülmektedir. Güz aynı zamanda hasat mevsimi olması sebebiyle, özellikle üretici satıcıların sayıca belirgin bir artış gösterdiği devredir. Artvin-Ardahan arasındaki Bülbülan, Osmaniye'de Bağdaş, Kozan'da Göller, Ermenek'te Yörük, Zeyve ve Bardat gibi yayla pazarları yaylacıların ihtiyacını karşılamak amacıyla sadece yaz aylarında, hedef kitlenin bulunduğu zamanlarda, kurulan pazarlara örnek olarak verilebilir. Bunların dışında bir de Kemaliye'de Apçağa, Tokat'da Çamlıbel, Erbaa'da Gökal ve Şavşat Meydancık'ta olduğu gibi, ulaşımın zorlaşması, nüfus azalması, iklim elemanlarının olumsuzlukları gibi sebeplerle kış aylarında pazar kurulmayan yerleşmeler de vardır. Bunların bir kısmı nüfusu 2000 civarında olduğu için belediye teşkilatı kurulmuş olan, genellikle yaz aylarında biraz daha nüfuslanan ama kışın nüfusu iyice azalan yerleşmelerdir. İklimin elverişli olduğu konumlardaki yerleşmelerle nüfusun kış aylarında çok azalmadığı yerlerde doğal olarak pazarlar yıl boyu belirli günlerde kurulmaya devam eder.

Pazarların zaman-mekân ilişkisi açısından bir diğer özelliği de hafta içindeki dağılımlarıdır. Bu çalışmada pazarların kurulduğu gün üzerinde etkili olan iki temel faktör

belirlenmiştir, bunlardan ilki din, diğeri ise nüfusun büyüklüğü ve bununla doğrudan ilişkili olarak belediye teşkilatının varlığıdır. Ülkemizde pazarların kurulduğu günler üzerinde öncelikle dinin etkisi belirgindir, Osmanlılar zamanında pazarların kuruluşu ile ilgili kararlar alınırken, ilgili yerleşmede semavi din mensuplarının istekleri de gözetilmiş, Hristiyanların çoğunlukta oldukları yerlerde pazar günleri, Musevilerin çoğunlukta oldukları yerlerde ise cumartesi günleri pazar kurulmamıştır. Müslümanların buldukları yerlerde ise, çevresine göre merkezi konumda bulunan, cuma namazının da kılındığı bir `Cuma Camisi'nin (Bu konuda ayrıca bkz. Faroqi 1984) var olduğu yerleşmeler, kırsal kesimde yaşayan halkın cuma günlerinde buraya toplanmasına yol açmaktadır. Cuma günü buralarda ticari hayatın canlanması, pazarların da bu günde kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bir başka ifadeyle cuma günü pek çok yerleşmede aynı zamanda pazarın da kurulduğu gündür. Ancak kimi yerlerde de cuma günü pazar kurulması, ticarete yoğunlaşan insanların ibadetine engel olması gibi, çeşitli sebeplerle ya halk tarafından istenmemiş ya da yöneticiler tarafından engellenmiştir (Bu konuda kısa bir yorum ve pek çok belge için bkz. Erdoğan 1999). Geçmiş dönemlerden bu yana varlığını sürdüren bu etki günümüzde de kendisini hissettirmektedir. Cuma günü kurulan kır pazarlarının bir başka ifadeyle `cuma pazarları'nın alansal dağılışı ile haftanın diğer günlerinde yer alan pazarların dağılışı arasında bir paralellik söz konusudur. Cuma pazarları ülkenin hemen her yanına dağılmış durumdadır, fakat dağılışın Anadolu'nun her tarafında eşit olduğunu düşünmek yanlış olur. Zira Anadolu'nun kuzeydoğusunu da içeren bir çalışmada pazarların çoğunlukla cumartesi ve pazartesi günleri kuruldukları belirlenmiştir (Fischer, 1983), bu tespit 1965 yılı pazarlarını gösteren haritalarada yansımıştır (Bkz. Şekil: 3). Ülkemizdeki kır pazarlarının günlere dağılışında cuma gününün belirgin bir üstünlüğü olduğu rahatlıkla söylenebilir, bu özellik aslında diğer bazı İslam ülkelerine göre önemli bir farklılıktır. Çünkü diğer İslam ülkelerinde yapılan kimi çalışmalar dini yapının pazarlar üzerindeki etkisinin bizdeki kadar belirgin ya da benzer olmadığını ortaya koymuştur. Örneğin Yemen'de kır pazarlarının büyük kısmı perşembe, Suudi Arabistan'da ise pazartesi günüdür (Schweizer 1984: 27).

1965 yılı envanterlerine göre bir hafta içinde 873 pazar kurulmaktadır, bu başka bir ifadeyle günde ortalama 125 pazar kurulması anlamına gelir, ama hafta içinde dağılımı bu şekilde değildir. Bu dönemde pazarların günlere paylaşımı, pazartesi ve salı % 8, çarşamba % 10, perşembe % 9, cuma % 40, cumartesi % 10 ve pazar günü % 15 şeklindedir. Görüldüğü gibi cuma günü kurulan pazarların toplam içinde belirgin bir üstünlüğü vardır. Ancak bu durum günümüzde bozulmuştur. 1997 yılı verilerine göre de günde ortalama 250 kadar pazar kurulduğunu söylemek mümkündür, fakat verilerin günlere göre olmayışı bunu belirginleştirmeye, günlere bölünüşün gerçek yapısını anlamaya engeldir. Bu sebeple 2000-2005 döneminde toplanan verilerle bir belirleme yapılmıştır. Buna göre günümüzde pazarların kuruldukları günler % 8 ile pazartesi, % 14'er pay ile salı, çarşamba, perşembe, cumartesi, % 15 ile pazar ve % 21 ile cuma günü biçimindedir. Dikkat edilecek olursa yakın zamanlarda cuma pazarlarının payı hayli azalmış olmakla birlikte hâlen daha diğerlerinden fazladır. Günümüzde cuma pazarlarının oranlarında görülen bu azalma doğaldır. Çünkü özellikle kırsal kesimde bulunan, il ve ilçe merkezi olmayan az nüfuslu belediyelerde yeni pazar yeri ve günü ayarlamaları doğal olarak mevcut pazarlar göz önüne alınarak yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle tüccar ve üretici satıcılar ile alıcıların bir araya gelebilmesi için pazar kurulacak olan yerlerde, çevrede pazarın kurulmadığı bir gün seçilmelidir. Cuma gününün diğerlerine olan üstünlüğü sebebiyle doğal olarak başka günlerde pazar kurulması kararı fazla olmuştur ve sonuçta günümüzde, öbür günlerin payı artarken cuma günününki azalmıştır. Söz konusu azalma kentsel gelişmenin daha hızlı olduğu, nüfusun görece hızlı arttığı illerde biraz daha belirgin iken aksine bir yapı gösteren yerlerde geçmiş dönemlerdeki niteliğini kısmen korumaktadır. Örneğin İzmir'de 1965 yılında kurulan toplam 30 pazarın günlere dağılımı % 3 ile Salı, Çarşamba, cumartesi, % 7 ile pazartesi, perşembe, % 17 ile pazar ve % 60 ile cuma günü şeklindedir. 2005 yılına gelindiğinde buradaki toplam kırsal pazar sayısı 62'ye yükselmiş ve günlere dağılımı çok değişmiştir, cuma pazarları 1965'e göre hayli azalmış olmakla birlikte hala en yüksek paya sahiptir, pazarların günlere paylaşımı perşembe % 8, pazartesi ve cumartesi % 10, çarşamba % 14, pazar % 16, salı % 18 ve

cuma % 24 haline gelmiştir. Söz konusu bu yapı her yerde varlığını koruyamamıştır. Örneğin Antalya'da cuma pazarlarının payı % 71'den % 14'e gerilemiş, salı günü % 27, çarşamba ise % 22 gibi daha yüksek paylara ulaşmıştır. Ancak pazarların günlere paylaşımındaki bu değişme geleneksel yapının görece korunduğu yerlerde dikkat çekici değildir, örneğin günümüzde Balıkesir'de cuma günü kurulan kır pazarlarının oranı % 43, Denizli'de ise % 37 gibi yüksek değerlerdedir.

Pazarların coğrafya açısından bir diğer önemleri de satışa sunulan ürünlerle ilgili özellikleridir. Pazarlar, kasabalar gibi çoğu zaman şehirler ve kırlarda üretilenlerin değişiminin yapıldığı yerlerdir. Pazarlarda satılanlara bakarak bir yandan çevrenin ihtiyaçlarını, diğer taraftan da çevrenin ekonomik yapısını anlamak mümkün olabilir. Bu sebeple pazardaki satıcılar, ürettiğini satan köylüler ve pazarları dolaşarak pazarlamacılık yapan tüccar olmak üzere iki büyük gruba ayrılabilir. Köylünün ürünlerine bakarak çevrenin ekonomik yapısı, tüccarın sattığına bakarak da hem ihtiyaçlar hem de yine dolaylı olarak çevrenin ekonomik yapısı belirlenebilir. 1997 yılı verilerinin uygun oluşu sebebiyle pazarlarda satılan ürünler göz önüne alınarak üç farklı türde harita çizmek mümkün olmuştur. Böylece ülkemizin sadece emtia satışı amaçlı, yalnız hayvan satışı amaçlı pazarları ile emtia ve hayvan satışının birlikte görüldüğü pazarlarının mekândaki dağılımları ve oluşturdukları bölgeler belirlenmiştir. Toplam sayısı 1809 olan kır pazarlarında en büyük payın % 69 (1245 pazar) ile emtia pazarlarına ait olduğu görülür, bunu % 21 (384 pazar) ile emtia ve hayvan satışının birlikte görüldüğü pazarlar ve % 10 (180 pazar) ile de hayvan pazarları izler. Haritalar ayrıntılı incelendiğinde bunların dağılımlarında belirgin bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Bunlardan, sayıca diğerlerinden hayli fazla olan emtia pazarlarının dağılışı, genel olarak 1965 yılı pazarlarının dağılışına benzemektedir. Yine Artvin-Hatay arasında çizilecek bir çizginin doğusunda belirgin bir pazar kurulmayan alan vardır (Bkz. Şekil: 4). 1965'den günümüze bu niteliğin fazlaca değişmemesi insanların pazar alışkanlığının bulunmayışının ve/veya ihtiyaçlarını kasaba ile şehirlerde kurulan pazarlardan karşılıyor oluşlarının belirgin bir göstergesidir. Bu kısma kimi yerde seyrek bir şekilde pazar kuruluyor olsa da kabaca Sivas, Tokat, Amasya, Çorum ve Çankırı'nın da içinde yer aldığı kesimi de ilave etmek mümkündür. Emtia ile birlikte hayvan satışının da yapıldığı pazarların dağılışı (Bkz. Şekil: 5) emtia pazarlarının kurulduğu alanlarla uyumludur, bu tür pazarlarda hayvan satışı da yapılıyor olmasına rağmen ülkemizin hayvancılık bölgelerinde yine de görülmezler. Bu durum da yöre insanının ihtiyaçlarını kasaba ve şehirlerden karşıladığı görüşünü desteklemektedir. Sadece hayvan satmak amacıyla kurulan kır pazarlarının sayısı çok azdır. Son derece seyrek bir dağılışı gösterirler (Bkz. Şekil: 6) ve bir bölge oluşturduklarını söylemek zordur. Diğer haritalarla karşılaştırıldığında en belirgin özelliği Anadolu'nun doğusunda özellikle Erzurum çevresinde görülmeye başlanmalarıdır. Sadece hayvan satışı yapılan pazarların sayıca bu kadar az olmasının en önemli sebebi köylünün hayvanını kasaba ve şehirlerde kurulan hayvan pazarlarında satmayı tercih etmesi olmalıdır. Çünkü böylece bir yandan çok sayıda hayvanı satışa sunarak satmak, ardından da ihtiyaçlarını buralardaki çarşılardan sağlamak mümkün olmaktadır. O halde ülkemizde 1997 yılında kurulan kır pazarlarının tümü bir arada düşünülecek olursa bir emtia pazarı bölgesinden söz etmek mümkündür, ancak diğer pazar türleri için aynı şeyleri söylemek zordur.

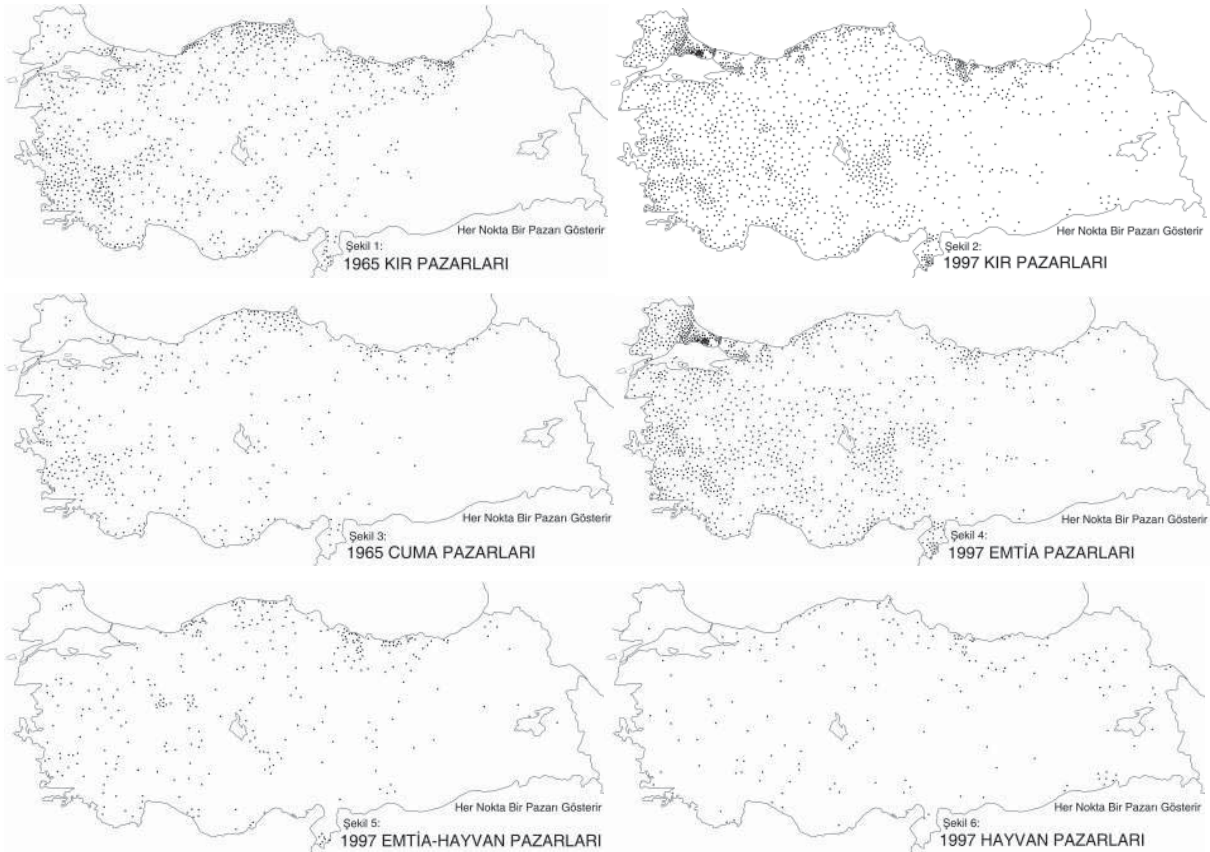
5. Sonuç ve Gelecek

Çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir: 1965 yılı kırsal pazarların dağılışı belirgin bir düzensizlik vardır ve buna bağlı olarak üç farklı pazar bölgesinden söz etmek mümkündür. 1965-1997 arasındaki devrede kırsal kesimde kurulan pazarların sayısında belirgin bir artış olmuş ancak dağılışı alanlarında belirgin farklılaşma olmamıştır, 1997 yılında pazarların zaten bulunduğu bölgelerde sayıca bir artış vardır. Pazarların yoğun olarak görüldüğü bu yeni alanların belirmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunlardan ilki nüfus baskısıdır diğeri ise belediye teşkilatının varlığıdır. Pazarların yıl içindeki zamanını ve sürekliliğini denetleyen unsurların iklim ve nüfus varlığı olduğu belirlenmiştir. Ülkemizde kurulan tüm kır pazarlarının yıl içindeki zamanları ile hafta içinde hangi günlerde yoğunlaştıkları ilk kez bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Bu çalışmada pazarların kurulma günü üzerinde etkili olan iki temel faktör belirlenmiştir, bunlardan ilki

din diğeri ise nüfusun büyüklüğü ve bununla doğrudan ilişkili olarak yine belediye teşkilatının varlığıdır. Ülkemizdeki kır pazarlarının günlere dağılışında, günümüzde kimi yerlerde azalmış da olsa, cuma gününün belirgin bir üstünlüğü vardır, ancak bu özellik diğeri bazı İslam ülkelerine göre önemli bir farklılıktır. Çalışmada ayrıca sadece emtia ve hayvan satışı amaçlı pazarlar ile emtia ile hayvan satışının birlikte görüldüğü pazarların mekândaki dağılışları da kesinleştirilmiş ve bunlarla da ilişkili olarak Anadolu'nun kabaca doğu ve güneydoğusunda pazarların olmayışının halkın alışkanlığına ve üretilenlere bağlı olduğu ortaya konmuştur.

Kır pazarlarının günümüzdeki durumuna bakılarak geleceklere hakkında da bazı tahminler yapılabilir. Kısa süre önce yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu uyarınca (Resmi Gazete 2005) bazı yerleşmelerde belediye teşkilatı ortadan kalkacak ve yeniden belediyesiz köy haline dönüşeceklerdir. Doğal olarak bunların bir kısmında pazar kurulmaktadır, ancak bunlardan uygun konuma sahip olmayanlarla, etki sahası dar olanlarda kurulan pazarlar ortadan kalkacaktır. On-onbeş yıl gibi yakın bir gelecekte ülkemizde kırsal kesimde kurulan pazarların sayısında özellikle ülkenin iç kesimlerindeki yerlerde belirgin olmak üzere genel olarak bir azalma olacaktır. Fakat öte yandan yaylalarda kurulan pazarlarda bir artış olacağını da söylemek mümkündür, çünkü ülkemizde yaylaların gün geçtikçe turizm ve sayfiye amaçlı kullanımlarının artması buralardaki hedef kitlenin büyümesine, ihtiyaçların çeşitlenmesine yol açmaktadır. Bu değişimin ve dönüşümün ortaya çıkardığı talep yeni pazarların kurulmasını sağlayacaktır.

Teşekkür: Çalışmada yer alan haritaların taslaklarının bilgisayar ortamında yeniden çizilmesi aşamasında önemli katkıları olan Döndü Üçeçam Karagel'e, teşekkür ederim.

Referanslar

- Ankan, Z., (2002), "Evliya Çelebi ve Anadolu'daki pazar yerleri", *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Evliya Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu Kitabı* s:19-30. Gazimagusa.
- Bakırcı, M., (1999), "Doğu Karadeniz örneğinde yaylaların pazar yeri fonksiyonu", *İÜ Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi* S:7, s.375-385.
- Baykara, T., (2000), *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 278. Ankara.
- Benedict, P., (1974), *Ula an Anatolian Town*. Leiden.
- DİE (1963), Köyler İstatistiği 1960 Anket Sonuçları, DİE Yay. No: 451, Ankara.
- DİE (1964), İstatistik Yıllığı 1960-1962, DİE Yay. No: 460, Ankara.
- DİE (2004a), 1997 Köy Envanteri, Türkiye. DİE Yay. No: 2888, Ankara.
- DİE (2004b), 1997 Köy Envanteri, (Bütün İller). Ankara.
- DİE (2005), Türkiye İstatistik Yıllığı 2004, DİE Yay. No: 2945, Ankara
- DPT (1963), Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967. DPT Yay. No:115, Ankara.
- Erdoğan, M. A., (1999), Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar. Ege Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 96. İzmir.
- Faroqi, S., (1979a), "Sixteenth century periodic markets in various Anatolian sancaks: İçel, Hamid, Karahisar-i Sahib, Kütahya, Aydın and Menteşe", *JESHO*, XXII, 1, 32-79.
- Faroqi, S., (1979b), "16. Yüzyılda batı ve güney sancaklarında belirli aralıklarla kurulan pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", (Çeviren M. Eğilmez) *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar (ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı)*, s. 39-85.
- Faroqi, S., (1984), "A map of Anatolian friday mosques (1520-1535)" *Osmanlı Araştırmaları IV*, s. 161-173.
- Faroqi, S., (2004), "İç ticaretin örgütlenmesi: Pazarlar, panayırlar ve kredi" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, C: 2 (Ed. H. İnalçık)* s. 616-620, İstanbul.
- Fischer, W., (1983), *Periodische Märkte im Vorderen Orient, dargestellt an Beispielen aus Nordostanatolien (Türkei) und Nordafghanistan*. Diss. Geowiss. Fak. Univ. Tübingen. Köln.
- Gaube, H., Grötzbach, E., Niewöhner-Eberhard, E., Oettinger, B., Wirth E., (1976) "Wochenmärkte, Marktorte und Marktzyklen in Vorderasien" *Erdkunde Band: 30, Heft: ¼, p. 9-10*.
- İmar ve İskan Bakanlığı, (1963), 1962 Yılı Köy Envanter Etüdlerine Göre Bingöl. Ankara.
- Köy İşleri Bakanlığı, (1964-1971), Köy Envanter Etüdlerine Göre (Bütün İller). Ankara.
- Köy İşleri Bakanlığı, (1971), Köy Envanter Etüdlerine Göre İzmir. Köy İşleri Bakanlığı Yay. No: 157. Ankara.
- Oettinger, B., (1976), "Die Wochenmärkte und ihre Rotationen im Westlichen Mittelanatolien" *Erdkunde Band: 30, Heft: ¼, p. 19-24*.
- Schweizer, G., (1984), "Traditional distribution Systems under the influence of recent development processes: Periodic markets in the Yemen Arab Republic as an example" *Applied Geography and Development V: 24, p.24-37*.
- Sümer, F., (1985), "Yabanlu Pazarı: Selçuklular devrinde milletlerarası büyük bir fuar" *Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 37, s. 1-99*.
- Şur, Y., (2005), Türkiye'de Kırsal Alanlarda Kurulan Haftalık Pazar ve Panayırlar (1997 Köy Envanter Etüdlerine göre), (H. Tunçel denetiminde yapılan basılmamış lisans tezi) Elazığ.
- Trak, S., (1959a), *İktisadî ve Ticarî Türkiye*, Cilt: II, İzmir.
- Trak, S., (1959b), *İktisadî ve Ticarî Türkiye*, Cilt: III, İzmir.
- Tunçel, H., (2003), "Anadolu şehirlerinde semt pazarları: Elazığ örneği" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 13, S: 1, s. 49-70.
- Yediyıldız, B., (1985), *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 598. Ankara.
- Resmi Gazete (1930), 1580 Sayılı Belediye Kanunu (14.04.1930 Tarih ve 1471 Numaralı RG)
- Resmi Gazete (1995), 552 Sayılı Yaş Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (27.06.1995 Tarih ve 22326 Sayılı RG)
- Resmi Gazete (2004), 5272 Sayılı Belediye Kanunu (24.12.2004 Tarih ve 25680 Numaralı RG)
- Resmi Gazete (2005), 5393 Sayılı Belediye Kanunu (13.07.2005 Tarih ve 25874 Numaralı RG)
- TSE (1989), TS 7666: Hayvan Pazar Yerleri Kuruluş Kuralları. Ankara.
- TSE (1996), TS 11982: Çevre Sağlığı-Kırsal Kesim Pazar Yeri. Ankara.
- TSE (2005), TS 9043: Hayvan Pazar Yerleri Genel Kurallar. Ankara.